

doi: 10.15584/dyd.pol.20.2025.16
Artykuł oryginalny

Data nadesłania: 3.10.2025 r.
Zaakceptowano do druku: 27.10.2025 r.
Opublikowano: 29.12.2025 r.

MONIKA GRYBOŚ

Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0002-3929-5163
monika.grybos@gmail.com

Wiedza psychologiczna i pedagogiczna na temat ucznia zdolnego w kontekście pracy nauczyciela polonisty

Streszczenie

Rozważania przedstawione w artykule są próbą wieloaspektowego spojrzenia na zagadnienie zdolności i pojęcie „uczeń zdolny”. Uwzględniają zarówno naukowe ustalenia z zakresu psychologii i pedagogiki, jak i ujęcie antropocentryczne, dydaktyczne, zgodnie z którym ucznia (zdolnego) i jego działania traktuje się podmiotowo. Celem artykułu jest przybliżenie wiedzy z zakresu nauk społecznych użytecznej w pracy nauczyciela polonisty na każdym etapie kształcenia.

Słowa kluczowe: zdolności, uczeń zdolny

„Zdolności” i ich pole leksykalne to słowa istotne dla współczesnego dyskursu publicznego. Zachęca się w nim do odkrywania zdolności, proponuje różne sposoby ich diagnozowania, a także wskazuje czynniki wpływające na rozwój i zahamowanie. Zdolne osoby to postacie znaczące dla szkolnej i pozaszkolnej edukacji. Popularna w latach dziewięćdziesiątych seria podręczników do matematyki nosi tytuł *I ty zostaniesz Pitagorasem*. Zbeletryzowane biografie utalentowanych artystów i bezkompromisowych naukowców wciąż cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem czytelników, także tych dziecięcych. W 2023 roku do kin weszła adresowana do najmłodszych animacja *Leonardo. Odkrywca*, dzięki której dzieci mogą poznać biografię wyjątkowego artysty, uzdolnionego w wielu obszarach wiedzy i umiejętności.

Zdolności stanowią kategorię pożądaną w XXI wieku. Zdolne dziecko jest chlubą rodziców¹. Zdolny uczeń cieszy się przychylnością nauczycieli. Prac-

¹ Badacze zwracają uwagę na fasadowość i stereotypowość takiego postrzegania przez rodziców uczniów zdolnych, dla których posiadanie nieprzeciętnego intelektualnie dziecka wiąże się nierazko ze stresem i poczuciem osamotnienia. Zob. S. Gwiazdowska-Stańczak, A.E. Sękowski, *Rodzina uczniów zdolnych*, Warszawa 2018, s. 92.

dawcy z nadzieją na zyskowną współpracę zatrudniają osoby świadome własnego potencjału i wyposażone w zdolności. Kategoria zdolności świetnie wpisuje się w czasoprzestrzeń kształtowaną przez industrialne społeczeństwo informacyjne, dla którego wartością jest skuteczne zarządzanie informacją². „W społeczeństwach uprzemysłowionych prawdopodobieństwo uznania za zdolne występuje w odniesieniu do dzieci przejawiających wyjątkowe predyspozycje do pracy umysłowej”³.

Z kolei na archaiczność i dehumanizacyjny aspekt omawianej kategorii zwracają uwagę autorzy książki *Wszystkie dzieci są zdolne. Jak marnujemy wrodzone talenty*:

Mało który rodzic czy wychowawca uznaje za godne uwagi to, że zdarzają się dzieci, które jak żadne inne potrafią wspinać się na drzewa lub są urodzonymi mistrzami świata w pluciu pestkami na odległość albo w bieganiu wstecz. W dzisiejszych czasach tego typu uzdolnienia są zupełnie bezwartościowe. Takie umiejętności nie znajdują zastosowania w naszym świecie, na tym się nie zarabia i dlatego nikogo to nie interesuje⁴.

Według autorów – profesora neurobiologii i dziennikarza naukowego – pojęcie „zdolności” uległo wypaczeniu poprzez nieudolne działania systemu oświaty. Zdaniem G. Hüthera i U. Hausera kategoryzowanie i etykietowanie nie służy rozwijaniu tytułowych talentów, rozumianych jako naturalne predyspozycje, z którymi rodzi się człowiek. Dzielenie uczniów na „zdolnych” (realizujących wyobrażenia dorosłych) i „niezdolnych” (odbiegających od przyjętych wzorców) wymierzone jest w intelektualny i emocjonalny potencjał człowieka. W opinii autorów nastął czas, kiedy niezbędne jest przewartościowanie znaczenia nadawanego zdolnościom. Nawołują oni do zwrócenia uwagi na potrzebę potraktowania dziecięcych zdolności nie w sposób pragmatyczny i celowościowy, ale idealistyczny i humanistyczny:

Przede wszystkim zaś powinniśmy zastanowić się nad słusznością tego oczywistego i silnie zakorzenionego w naszych głowach uprzedzenia, jakoby dzieci dzieliły się na mniej i bardziej „uzdolnione”, w związku z czym należy oddzielić jedne od drugich, by „optymalnie” wspierać ich rozwój w każdej z tych grup z osobna. Zastanówmy się zatem, na ile licząca sobie kilka stuleci koncepcja oceniania zdolności ucznia dziś jeszcze się sprawdza⁵.

„Zdolności istnieją tam, gdzie stopień sprawności wykonywania działania jest wyższy od średniego”⁶. Ich egalitarystyczna definicja, służąca do identyfikacji zdolności ujawniających się w działaniu, a tym samym przydatna do celów edu-

² W. Krztoń, *XXI wiek – wiekiem społeczeństwa informacyjnego*, „Modern Management Review” 2015, nr 22/3, s. 111.

³ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka, identyfikacja, kształcenie*, przeł. E. Kazuk, Warszawa 1993, s. 13.

⁴ G. Hüther, U. Hauser, *Wszystkie dzieci są zdolne. Jak marnujemy wrodzone talenty*, przeł. A. Lipiński, Słupsk 2014, s. 86.

⁵ Tamże, s. 27.

⁶ *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998, s. 1004.

kacyjnych, zakłada, że osoby zdolne stanowią 25–30% populacji⁷. W pedagogice rozróżnia się zdolności i uzdolnienia. Te ostatnie oznaczają zdolności specjalne, kierunkowe, np. muzyczne, plastyczne czy sportowe.

Wśród znanych dziś koncepcji zdolności wyróżnia się następujące modele:

- a) zdolności ogólnych (Francis Galton, Alfred Binet, Wilhelm Stern, Leta S. Hollingworth, Lewis M. Terman);
- b) zdolności specyficznych dziedzinowo (koncepcja inteligencji wielorakich Howarda Gardnera, model struktur uzdolnień kierunkowych Wiesławy Limont);
- c) systemowe (trójpierścieniowy model zdolności Josepha S. Renzulliego, koncepcja WICS Roberta J. Sternberga, teoria dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego);
- d) rozwojowe (wieloczynnikowy model zdolności Franza J. Mönksa, pięcioczynnikowy model Abrahama Tannenbauma, koincydentalna teoria zdolności Davida H. Feldmana, piramida rozwoju talentu Jane Piirto, zróżnicowany model zdolności i talentu François Gagné)⁸.

⁷ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli uczeń zdolny jako problem wychowawczy, „Psychologia Wychowawcza” 2013, nr 3, s. 126.

⁸ Przekrojowego omówienia wybranych modeli zdolności (poza koincydentalną teorią zdolności D.H. Feldmana) dokonano na podstawie przeglądu autorstwa Wiesławy Limont. Zob. W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować*, Sopot 2005, s. 37–77. W modelach zdolności ogólnych, powstałych w 2. połowie XIX w., utożsamiano zdolności z inteligencją. Dla rozwoju badań nad zdolnościami przełomowe znaczenie miały projekty naukowe realizowane w Stanach Zjednoczonych (od 1916 r. przez L.S. Hollingworth, a od 1922 r. przez L. Termana i kontynuatorów). L.S. Hollingworth wskazała na asynchronię rozwojową jako zjawisko często występujące u zdolnych dzieci, a L. Terman zainicjował trwające kilkadziesiąt lat badania podłużne, których celem była obserwacja rozwoju fizycznego, psychicznego, emocjonalnego, społecznego i zawodowego dzieci zdolnych. H. Gardner, przedstawiciel nurtu pluralistycznego w badaniach nad inteligencją, przyjął, że inteligencja jest więcej niż jedną zdolnością, i wyróżnił następujące rodzaje inteligencji (zdolności): językową i logiczno-matematyczną (ważne podczas nauki szkolnej) oraz przestrzenną, muzyczną, cielesno-kinetyczną, przyrodniczą, interpersonalną, a także intrapersonalną. Model opracowany przez W. Limont „jest próbą wyjaśnienia wewnętrznego zróżnicowania struktur uzdolnień kierunkowych na poziomie dziedziny dyscypliny i pola aktywności” (tamże, s. 49). R. Sternberg w opracowanym przez siebie modelu zdolności, określonym skrótowcem *WICS*, zawarł cztery czynniki składające się na omawianą kategorię. Są to: mądrość (ang. *wisdom*), inteligencja (ang. *intelligence*), twórczość (ang. *creativity*) i zsyntetyzowanie (ang. *synthesized*). Ostatni element oznacza płynne połączenie trzech pierwszych składowych. Teoria dezintegracji pozytywnej K. Dąbrowskiego zakłada, że rozwój jednostki zdolnej odbywa się na pięciu poziomach: pierwotnej integracji, jednopoziomowej dezintegracji, wielopoziomowej spontanicznej dezintegracji, wielopoziomowej zorganizowanej i usystematyzowanej dezintegracji i wtórnej integracji. Zdaniem badacza osoby zdolne doświadczają przyspieszonego rozwoju, poprzez rozdarcia i dramaty wewnętrzne, niepewności i ambivalentności w zakresie wyborów życiowych, wartości i postaw dążą do „coraz wyższego poziomu psychicznego środowiska wewnętrznego” (tamże, s. 64). Zdaniem A. Tannenbauma, który przyjął, że kategoria *zdolności* dotyczy wyłącznie dorosłych, a w przypadku dzieci można mówić o *potencjalności*, czynnikami,

Przywołane koncepcje i modele zdolności nie wyczerpują ujęć zagadnienia. Szeroka typologia zdolności jest dowodem na złożoność, wieloznaczność i wielopoziomowość tej kategorii.

W kontekście edukacji polonistycznej warto przybliżyć dwa popularne, często cytowane modele zdolności. W 1978 r. J.S. Renzulli opublikował trójczynnikową definicję zdolności, znaną jako trójpierścieniowy model Renzulliego. Ponadprzeciętna inteligencja lub ponadprzeciętne uzdolnienia kierunkowe, wysoki poziom zaangażowania w zadanie („uporczywość”) i wysoki poziom zdolności twórczych, dywergencyjnych, „które ujawniają się w płynności, giętkości, oryginalności myślenia, pomysłowości, otwartości na nowe doświadczenia oraz ciekawości poznawczej”⁹, to trzy komponenty, powiązane ze sobą i wzajemne na siebie oddziałujące, odpowiedzialne za krystalizację zdolności. Badacz podzielił zdolności na dwie równoważne kategorie: szkolne, akademickie, czyli mające znaczenie w procesie dydaktycznym, i twórczo-wytwórcze, które generują aktywność w określonej dziedzinie¹⁰. Wprowadził także określenie „zachowanie znamionujące zdolności”¹¹, w którym wskazał na potencjał ucznia i perspektywę rozwijania go w toku efektywnych działań edukacyjnych. Wyróżnił także czynniki pozaintelektualne, uwarunkowania osobowościowe, które wspierają rozwój zdolności, takie jak: optymizm, odwaga, umiłowanie tematu lub dyscypliny, wrażliwość na problemy innych, energia fizyczna i mentalna, poczucie przeznaczenia i realizowanej misji¹². Według J.S. Renzulliego zdolności są całościową strukturą powiązanych ze sobą czynników intelektualnych, sprawnościowych i pozaintelektualnych, wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań, które tworzą funkcjonalny system umożliwiający rozwój posiadanego potencjału¹³.

Wieloczynnikowy model zdolności F.J. Mönksa jest rozbudowaną wersją schematu Renzulliego. Zdaniem badacza korelacja komponentów wewnętrznych,

które tworzą sieć powiązań, odpowiedzialnych za powstawanie zdolności, są: wybitna inteligencja, uzdolnienia kierunkowe, odpowiednie cechy osobowości, wsparcie środowiska i sprzyjający rozwojowi jednostki przypadek. J. Piirto opracowała model rozwoju zdolności, którego graficznym upostaciowaniem jest piramida. Badaczka podkreśla znaczenie uwarunkowań genetycznych. Szczyt piramidy stanowią talenty, np. muzyczne, plastyczne, naukowe, sportowe, akademickie czy w dziedzinie przedsiębiorczości. Model DMTG François Gagné obejmuje pięć elementów: zdolności naturalne, talenty, proces rozwojowy i katalizatory: intrapersonalny i środowiskowy. W koncepcji D.H. Feldmana przyjmuje się, że koincydencja, czyli współwystępowanie czynników, takich jak: biologiczne wyposażenie organizmu, kondycja fizyczna, wrażliwość, cechy osobowości i intelektu, struktura rodziny i jej tradycje, miejsce zamieszkania, sytuacja ekonomiczno-gospodarcza, religia, zdarzenia przypadkowe, wpływa na rozwój zdolności. Na temat koncepcji Feldmana zob. I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka. Koncepcja wielorakich inteligencji w praktyce przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Kraków 2005, s. 26.

⁹ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli..., s. 55.

¹⁰ Tamże, s. 54–55.

¹¹ Tamże, s. 57.

¹² Tamże, s. 57–58.

¹³ Tamże, s. 59, 66.

takich jak czynniki intelektualne (zdolności ogólne i kierunkowe), twórczość i motywacja (jej odpowiednikiem było u Renzulliego „zaangażowanie”), jest niezbędna do rozwoju zdolności, ale równie ważne jest oddziaływanie elementów zewnętrznych, czyli wpływ otoczenia: rodziny, szkoły i rówieśników. „Dopiero w przypadku, gdy zdolna osoba korzysta ze wszystkich komponentów wymienionych i opisanych w niniejszym modelu, może doświadczyć pełnego rozwoju własnych zdolności. Gdy choć jeden z nich jest pomijany, trudno mówić o całościowym ich rozwoju”¹⁴.

Teorie interakcyjne J.S. Renzulliego i F.J. Mönksa wskazują, że wzajemne oddziaływanie czynników takich, jak: zdolności intelektualne lub specjalne, uzdolnienia twórcze i cechy osobowościowe, stanowi siłę pobudzającą rozwój zdolności. Rozbudowanie modelu Renzulliego o kontekst uwarunkowań społecznych pozwoliło zwrócić baczniejszą uwagę na implikacje między jakością oddziaływania domu rodzinnego, wpływem kolegów i koleżanek oraz działaniami szkoły a stymulowaniem lub hamowaniem rozwoju dzieci zdolnych.

Rodzina może stanowić stymulator lub inhibitor rozkwitu zdolności. Rodzice, którzy są zainteresowani edukacją własnego dziecka, kształtują i wspierają jego zainteresowania, z otwartością dzielą się doświadczeniami i zainteresowaniami, pomagają w wyborze ścieżki kształcenia oraz dbają o organizację aktywności intelektualnych i twórczych (dzielenie się kapitałem kulturowym), działają w imię rozwijania i kształtowania zdolności. Stymulująco wpływa na dziecko rodzic asertywny, otwarty, zaangażowany, stawiający realistyczne wymagania, konsekwentny i akceptujący dziecko zarówno podczas przeżywania sukcesów, jak i porażek. Negatywny wpływ na kształtowanie motywacji wewnętrznej dziecka zdolnego będą miały te rodziny, w których panuje sztywność, chłód w relacjach, brak życzliwego zainteresowania sprawami domowników, nadmierne wymaganie, nadopiekuńczość czy niewydolność wychowawcza, przejawiana poprzez m.in.: wyuczoną bezradność dorosłych, nieobecność rodzica, jego niedojrzałość emocjonalną, alkoholizm i niestabilność¹⁵.

Grupa rówieśnicza to kolejne środowisko, które oddziałuje na ucznia zdolnego. Dane dotyczące przystosowania społecznego zdolnych są niejednoznaczne¹⁶. Akceptacja i sympatia ze strony koleżanek i kolegów przekłada się na dobre samopoczucie ucznia zdolnego, a także na jego aktywność na polu naukowym. Ze względu na oscylowanie między uniformizmem (chęć bycia takim jak inni) a unikatowością (poczucie wyjątkowości ze względu na odmienność w sposobie myślenia i postrzegania świata) uczeń zdolny może

¹⁴ A. Kamińska, *Matura na 100%. Doświadczenia edukacyjne uczniów zdolnych w polskiej szkole publicznej*, Kraków 2021, s. 30.

¹⁵ S. Gwiazdowska-Stańczak, A.E. Sękowski, *Rodzina uczniów zdolnych*, Warszawa 2018.

¹⁶ T. Giza, *Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów*

w szkole, Kielce 2006, s. 49.

mieć trudności z nawiązaniem i podtrzymaniem satysfakcjonujących znajomości z rówieśnikami¹⁷.

Szkoła to zgodnie z koncepcją F.J. Mönksa trzecie środowisko, które wpływa na rozwój zdolności. Podobnie jak w przypadku domu rodzinnego i grupy rówieśniczej można mówić o oddziaływaniu pozytywnym, negatywnym lub ambiwalentnym. W pedagogice zdolności, psychologii twórczości, języku dokumentów oświatowych i profesjolekcie nauczycielskim dziecko zdolne określa się jako „ucznia zdolnego”. Osiąga on „lepsze wyniki od swoich rówieśników, w przypadku gdy zachowane są jednakowe dla wszystkich warunki pracy, lub uzyskuje te same, co inni wyniki przy mniejszym wysiłku”¹⁸.

Iwona Borzym proponuje następujący podział uczniów zdolnych:

1. Uczniowie o wysokich zdolnościach intelektualnych, którzy odznaczają się wysokimi osiągnięciami w zakresie większości przedmiotów szkolnych.
2. Uczniowie o dość dużych uzdolnieniach intelektualnych, którzy osiągają wysokie wyniki w zakresie niektórych – wybranych przedmiotów kształcenia.
3. Uczniowie, którzy nie są ponadprzeciętnie zdolni, a dobre wyniki w nauce zawdzięczają głównie własnej pracowitości oraz opiece ze strony środowiska społecznego.
4. Uczniowie o dużych zdolnościach intelektualnych, którzy nie osiągają zadowalająco wysokich wyników w nauce.
5. Uczniowie z ukrytymi talentami, które zostają ujawnione nie za pomocą testów, lecz na skutek działania silnych bodźców mobilizujących do pracy oraz w wyniku zapewnienia uczniom odpowiednich warunków do tworzenia¹⁹.

„Uczniowie zdolni w grupie rówieśniczej, jaką jest klasa szkolna, zajmują o wiele bardziej zróżnicowaną pozycję niż uczniowie przeciętni i mało zdolni”²⁰. Badacze wyróżniają wiele typów uczniów zdolnych, m.in.: dzieci zdolne mające osiągnięcia poniżej możliwości, doświadczające tzw. syndromu nieadekwatnych osiągnięć²¹; dzieci zdolne z syndromem nieproporcjonalnie wysokich osiągnięć²²;

¹⁷ Tamże; A. Kamińska, *Matura na 100%...*

¹⁸ W. Okoń, *Zarys dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1981, s. 363.

¹⁹ I. Borzym, *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty osiągnięć szkolnych*, Warszawa 1979.

²⁰ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik dla pedagogów, psychologów, nauczycieli i rodziców*, Warszawa 1999, s. 55.

²¹ M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, Warszawa 1990; B. Dyrda, *Specyfika i przyczyny syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych uczniów w świetle literatury psychologicznej i pedagogicznej*, „Chowanna” 1999, nr 1–2, s. 24–40. Według F. Painter dzieci wybitne, które nie ujawniają swoich zdolności, nie chcą, żeby otoczenie wiedziało, z jaką łatwością się uczą, wykonują zadania i polecenia dorosłych. Wśród powodów przyjęcia takiej strategii badaczka wskazuje presję grupy rówieśniczej, pragnienie niewyróżniania się, znudzenie szkolną rutyną i chęć robienia tego, co się chce, a więc potrzebę zyskiwania czasu, a nie tracenia go z powodu przymusu uczenia się według zasad narzuconych w szkole (F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*, Warszawa 1999, s. 20–25).

²² M. Lędzińska, *Przetwarzanie informacji przez uczniów o zróżnicowanym poziomie zdolności a ich postępy w szkole*, Warszawa 1996.

dzieci o ekstremalnie wysokim poziomie zdolności, tzw. cudowne dzieci; te, które wyrosły na wybitnych dorosłych, i te, u których zdolności twórcze zostały zahamowane przez zbyt wczesny, jednorodowy i wyczerpujący trening umiejętności²³; uczniowie o wszechstronnych zainteresowaniach, u których „brak możliwości jednoczesnego rozwijania wszystkich posiadanych zdolności na wysokim poziomie powoduje, że osoby te mają problemy w funkcjonowaniu społeczno-emocjonalnym, żyją w ciągłym stresie i emocjonalnym niepokoju”²⁴; „podwójnie specjalnej troski”, np. uczniowie zdolni z dysleksją rozwojową, dysortografią, dysgrafią, z zaburzeniami ze spektrum autyzmu²⁵; zdolni i twórczy²⁶, odznaczający się wybitnymi zdolnościami kreatywnymi.

Z wyników badań naukowych, obserwacji prowadzonych przez nauczycieli i wychowawców oraz na podstawie doświadczeń rodziców i opiekunów ujawnia się niejednoznaczna sylwetka ucznia zdolnego. Warto zwrócić uwagę na to, że w zależności od kryteriów i celów oceny, kontekstu sytuacji, a także przyjętego nastawienia, cechy wykazywane przez ucznia zdolnego mogą być wartościowane jako zalety lub wady. Tak jest np. w przypadku pomysłowości intelektualnej, niekonwencjonalności i tendencji do podejmowania ryzyka²⁷. Wymienione aspekty można potraktować jako atuty i właściwe, pożądane postawy, które w określonych sytuacjach będą stanowiły oznakę kreatywności, odwagi, samodzielności i innowacyjności. Oryginalność myślenia i skłonność do zachowań ryzykownych mogą być również postrzegane negatywnie, jako przejaw braku pokory, pociąg do agresji, brak kultury czy nieumiejętność podporządkowania się wymogom konserwatywności społecznej i intelektualnej. Inny aspekt, na który warto zwrócić uwagę, charakteryzując ucznia zdolnego, to dynamika jego rozwoju. Cechy przejawiane przez kilkulatniego ucznia zdolnego mogą w okresie adolescencji zostać zastąpione przez postawy przeciwstawne, np. w klasach młodszych uczniowie zdolni osiągają dobre wyniki w nauce, wybierając pokorę, uległość i konformizm, a w klasach starszych dzięki temu, że potrafią być niezależni i dominujący²⁸.

W tabeli zestawiono cechy wskazane w literaturze przedmiotu jako charakterystyczne dla uczniów zdolnych. Biorąc pod uwagę pięć sfer rozwoju człowieka: poznawczą, twórczą, emocjonalno-motywacyjną, społeczną i behawioralną²⁹, po lewej stronie umieszczono cechy rozumiane jako pozytywne, a po prawej – ich problematyczne „lustrzane odbicia”.

²³ W. Limont, „*Stać na ramionach gigantów*”, czyli....

²⁴ Tamże, s. 130.

²⁵ Tamże, s. 134.

²⁶ T. Giza, *Socjopedagogiczne uwarunkowania...*, s. 51.

²⁷ W. Limont, *Uczeń zdolny...*, s. 92.

²⁸ M. Tyszkowa, *Uczeń zdolny* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1996, s. 86.

²⁹ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 29.

sfera poznawcza	szybkie zapamiętywanie, prawidłowe kojarzenie i rozumowanie ³⁰ ; posiadanie dużej wiedzy wykraczającej poza program nauczania ³¹ ; ponadprzeciętna zdolność analizowania i syntezy ³² ; rozumienie złożonych informacji i łączących je relacji, myślenie abstrakcyjne, łączenie i transformowanie danych ³³ ; wykonywanie zadań umysłowych z łatwością ³⁴ ; „hedonizm intelektualny”, umiejętność skupienia uwagi na przedmiocie zainteresowania przez dłuższy czas ³⁵ ; wyraźne osiągnięcia – jawne lub potencjalne ³⁶ ; zaciekawienie światem i ludźmi, „dar bystrej obserwacji otoczenia”, docieklivość intelektualna, zadawanie dużej liczby (logicznych) pytań, różnorodność i wielość uzdolnień i zainteresowań ³⁷ ; krytycyzm wobec wiedzy ³⁸ i wartości ³⁹ ; zdolności wytwarzania dywergencyjnego, ujawniające się w płynności, oryginalności i giętkości myślenia ⁴⁰	trudności w przechodzeniu od wiadomości do umiejętności, epatowanie wiedzą encyklopedyczną ⁴¹ ; egocentryzm, koncentracja na sobie, „zamęczenie nauczyciela” ⁴² ; utrudniony wybór zainteresowań, ścieżki edukacyjnej, drogi zawodowej spowodowany wszechstronnością zainteresowań ⁴³
sfera twórcza	twórczość i innowacyjność ⁴⁴ ; niepokój poznawczy, bogata wyobraźnia, ciekawe, oryginalne pomysły, potrzeba wyrażania się poprzez różne formy, w tym sztukę ⁴⁵ ; tworzenie nowych założeń ⁴⁶ ; bujna fantazja ⁴⁷ ; wysoka samoocena zdolności ⁴⁸	próżność, potrzeba stałej aprobaty ⁴⁹ ; zaniżona samoocena ⁵⁰

³⁰ L. Bandura, *Uczniowie zdolni i kierowanie ich kształceniem*, Warszawa 1974, s. 48.

³¹ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54.

³² D. Nakoneczna, *W poszukiwaniu koncepcji kształcenia zdolnych: 15-lecie Towarzystwa Szkół Twórczych 1983–1998*, Warszawa 1998.

³³ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 29.

³⁴ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*, s. 21.

³⁵ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54.

³⁶ I. Borzym, *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty...*

³⁷ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54.

³⁸ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 29.

³⁹ B. Łubianka, A.E. Sękowski, *Świat wartości uczniów zdolnych*, Lublin 2016.

⁴⁰ W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*, s. 92.

⁴¹ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54.

⁴² Tamże.

⁴³ *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, red. A.E. Sękowski, Warszawa 2000.

⁴⁴ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*, s. 29–35.

⁴⁵ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54.

⁴⁶ D. Nakoneczna, *W poszukiwaniu koncepcji kształcenia zdolnych...*, s. 69.

⁴⁷ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 29.

⁴⁸ I. Borzym, *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty...*; W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*

⁴⁹ D. Nakoneczna, *W poszukiwaniu koncepcji kształcenia zdolnych...*, s. 31.

⁵⁰ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, *czyli...*, s. 133.

sfera społeczna	silne poczucie odpowiedzialności, zdolności przywódcze, charyzma ⁵¹ ; niezależna postawa, obrona własnych poglądów i pomysłów, samodzielność w myśleniu ⁵² ; zdolności menedżerskie ⁵³ ; nonkonformizm, wewnętrzna autonomia, nieuleganie naciskom i wpływom społecznym ⁵⁴	skłonność do manipulowania dorosłymi i dziećmi ⁵⁵ ; trudności w przystosowaniu się do grupy ⁵⁶ ; izolowanie i wyśmiewanie przez koleżanki i kolegów z klasy, niezauważanie przez nauczycieli ⁵⁷ ; zaburzone relacje z rówieśnikami i rodziną ⁵⁸ ; trudności z utrzymaniem dobrego wizerunku i relacji z koleżankami i kolegami ⁵⁹ ; doświadczanie tzw. syndromu wysokiego maku – niechęć i zawiść otoczenia wobec zdolnych ⁶⁰
sfera emocjonalno-motywacyjna	„silna wewnętrzna potrzeba nakierowująca na dążenie do perfekcji na wybranym polu” ⁷⁶¹ ; skłonność do stałego zaangażowania, zapał do pracy, wewnętrzsterowność ⁶²	neurotyzm ⁶³ ; neurotyczny perfekcjonizm, syndrom świętego lub grzesznika, zjawisko „Boga lub szumowiny” ⁷⁶⁴ ; depresja egzogenna ⁶⁵
sfera behawioralna	wzmoczona pobudliwość psychiczna: psychomotoryczna, sensoryczna, intelektualna, wyobrażeniowa, emocjonalna ⁶⁶ ; poczucie humoru ⁶⁷ ; dojrzałość, zrównoważenie, odporność emocjonalna ⁶⁸ ; duża płynność werbalna i bogate słownictwo, umiejętność wyszukiwania informacji i skutecznego korzystania z różnych źródeł ⁶⁹	skłonności neurotyczne ⁷⁰ ; niestałość emocjonalna ⁷¹

Inwentarz ten stanowi próbę uchwycenia licznych ambiwalencji i ambitenencji, które są udziałem ucznia zdolnego. Spojrzenie na tak szeroki (i być może zaskakujący) wachlarz cech, postaw i zachowań z życzliwością, uważnością i bez

⁵¹ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*, s. 27.

⁵² M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54, 55.

⁵³ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 30.

⁵⁴ W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*, s. 92.

⁵⁵ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*, s. 27.

⁵⁶ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 54.

⁵⁷ D. Nakoneczna, *W poszukiwaniu koncepcji kształcenia zdolnych...*, s. 31.

⁵⁸ *Psychologia zdolności...*

⁵⁹ T. Giza, *Socjopedagogiczne uwarunkowania...*, s. 51.

⁶⁰ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli..., s. 132.

⁶¹ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*, s. 35.

⁶² I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 30.

⁶³ T. Lewowicki, *Kształcenie uczniów zdolnych*, Warszawa 1980, s. 51; I. Borzym, *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty...*

⁶⁴ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli..., s. 130.

⁶⁵ *Psychologia zdolności...*

⁶⁶ K. Dąbrowski, *Dezintegracja pozytywna*, Warszawa 1979.

⁶⁷ W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*, s. 92.

⁶⁸ M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, Warszawa 1990.

⁶⁹ T. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*, s. 91.

⁷⁰ T. Lewowicki, *Kształcenie...*, s. 51.

⁷¹ Tamże, s. 93.

wygórowanych oczekiwań daje szansę nie tylko na świadomą i pogłębioną identyfikację osób zdolnych w przestrzeni szkoły (co jest ważne z punktu widzenia celów edukacji i wzbogacenia dorobku społecznego), ale na realistyczne i podmiotowe potraktowanie ucznia zdolnego, wejście z nim w autentyczną relację. Świadomość różnorodnych cech, które mają w sobie zdolne, uzdolnione i twórcze dzieci, warto potraktować jako podwalinę działań, które będą służyły dbaniu nie tylko o kondycję intelektualną dzieci zdolnych, ale także o ich stan emocjonalny.

„Uczniowie zdolni są przysłowiowymi drożdżami pobudzającymi rozwój uczniów średnich i słabych”⁷². Są wśród nich laureaci konkursów i zawodów na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym, autorzy wierszy i piosenek, twórcy fotografii, członkowie grup teatralnych i filmowych, słuchacze wykładów na uczelniach, liderzy wyróżniający się w pracy społecznej. W trosce o realizację potencjału uczniów zdolnych rekomenduje się stosowanie strategii, metod i form pracy, które sprzyjają uczeniu się zdolnych, a jednocześnie korzystnie oddziałują na uczniów typowych, przeciętnych⁷³.

Bardzo ważnym aspektem jest więc skuteczne typowanie uczniów zdolnych. Zdaniem W. Limont:

Współczesna wiedza na temat zdolności człowieka, duże jakościowe zróżnicowanie zdolności i ich wewnętrznych struktur oraz wskaźników behawioralnych powinny mobilizować nauczycieli do dokładnych obserwacji i analiz zachowań, które mogą być sygnałami posiadanych przez uczniów ukrytych uzdolnień⁷⁴.

Repertuar narzędzi, z których polonista może skorzystać w procesie wyłaniania uczniów zdolnych, jest bogaty i zróżnicowany. Należą do nich m.in.: wyniki sprawdzianów wiadomości, uczestnictwo i rezultaty udziału w konkursach, nominacje przyznane przez eksperta z danej dziedziny, rodziców, grupę rówieśników⁷⁵, strategia „puli talentów” i skale wskaźnikowe, np. nauczycielski formularz oceny postawy twórczej ucznia autorstwa Krzysztofa J. Szmidta⁷⁶.

Badacze zwracają jednak uwagę na nieefektywność w wykorzystaniu narzędzi służących do identyfikowania uczniów zdolnych. Typowanie ich przez nauczycieli i wychowawców odbywa się według schematów i stereotypów dotyczących m.in. płci, zachowania, wyglądu ucznia, relacji z jego rodzicami, statusu materialnego rodziny⁷⁷. W polskich szkołach brakuje procedur, których przyjęcie pozwoliłoby na metodyczne i miarodajne wyłanianie uczniów zdolnych i uzdolnionych, czego efektem byłyby zindywidualizowane programy rozwoju⁷⁸. W działaniach na rzecz

⁷² L. Bandura, *Uczniowie zdolni...*, s. 35.

⁷³ T. Lewowicki, *Kształcenie...*

⁷⁴ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli..., s. 59.

⁷⁵ F. Painter, *Kim są wybitni? Charakterystyka...*; M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik dla pedagogów, psychologów, nauczycieli i rodziców*, Warszawa 1999.

⁷⁶ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli....

⁷⁷ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórczy. Poradnik...*, s. 53.

⁷⁸ I. Chrzanowska, *Uczeń zdolny – uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? Uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – uczniem zdolnym?*, „*Studia Edukacyjne*” 2015, nr 34, s. 131.

uczniów zdolnych, realizowanych przez nauczycieli i rodziców, podkreśla się zgubne zawierzenie procedurze obserwacji, które prowadzi do braku fachowego i trafnego wyłaniania dzieci zdolnych⁷⁹.

Również „badania psychologiczne wśród dzieci wskazanych przez pedagogów jako zdolne wykazały, iż w większości nie są to jednostki obdarzone uzdolnieniami”⁸⁰. Bołączką polskiej szkoły, która stawia sobie za szczytny cel rozpoznanie uczniów zdolnych i optymalizację ich potencjału, są ustępujące realiom deklarytywność i iluzoryczność. Brak swoistej „kultury przyjaznej zdolnym” skutkuje tym, że dzieci zdolne, utalentowane i twórcze, mimo siły wewnętrznego bogactwa intelektualnego i emocjonalnego, stają się dla systemu oświaty niewidzialne. Zdaniem I. Czaj-Chudyby: „określenie *dziecko zdolne* należałoby przeformułować na «dziecko zdolne w...» (jakimś zakresie) i ograniczyć wnioski o możliwościach dziecka tylko dla konkretnie wyróżnionej dziedziny”⁸¹. Być może zmiana nazewnictwa stanowiłaby punkt zwrotny dla rewizji wyobrażeń na temat miejsca zdolnych w przestrzeni szkoły.

Uczeń zdolny, jako uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi⁸², stanowi wyzwanie dla edukacji. Opuściwszy szkolne mury, wejdzie on w rozmaite role społeczne, stając się – jako zdolny dorosły – wyzwaniem dla świata. Nie ma prostych recept, które pozwoliłyby mu sprostać, ale wydaje się, że kluczowe jest potraktowanie jako imperatywu przekonania, że „Dziecko zdolne to przede wszystkim człowiek, którego potrzeby i pragnienia są takie same jak innych osób”⁸³. Ucząc i wychowując ucznia zdolnego, nie można zapominać o tym, że uczy się i wychowuje człowieka.

Również nauczyciele języka polskiego mają do odegrania znaczącą rolę w kształceniu uczniów zdolnych. Specyfika przedmiotu, który zakłada wielostronny rozwój człowieka (m.in. jako osoby piszącej, komentującej teksty literackie i teksty kultury, uczestniczącej w kulturze i współtworzącej ją), implikuje w naturalny, niewymuszony sposób takie sytuacje dydaktyczno-wychowawcze, które pozwalają poznać uczniów w rozmaitych obszarach wiedzy i umiejętności.

Polonista wyposażony w wiedzę psychologiczną i pedagogiczną na temat zdolności jest w stanie skutecznie typować uczniów w aspekcie zdolności, uzdolnień i talentów, a także wspierać rodziców uczniów w procesie wychowania oraz efektywnie uczestniczyć w pracy zespołu przedmiotowego i szkolnych zespołów zadaniowych. Wiedza z zakresu nauk społecznych pozwala przede wszystkim

⁷⁹ I. Pufal-Struzik, *Opieka nad dzieckiem zdolnym w rodzinie – diagnoza i wsparcie* [w:] *Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych*, red. M. Jabłonowska, Warszawa 2013, s. 68.

⁸⁰ D. Bardzińska, *Wokół sylwetki pedagoga zdolności* [w:] *Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych*, red. M. Jabłonowska, Warszawa 2013, s. 94.

⁸¹ I. Czaj-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka...*, s. 32.

⁸² Por. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r., poz. 1798).

⁸³ W. Limont, „*Stań na ramionach gigantów*”, *czyli...*, s. 12.

dostrzegać uczniów zdolnych bez obciążenia stereotypami na ich temat. Aplikacyjne podejście do zagadnienia zdolności to krok w stronę tworzenia w szkołach „kultury przyjaznej zdolnym”.

Bibliografia

- Bandura L., *Uczniowie zdolni i kierowanie ich kształceniem*, Warszawa 1974.
- Bardzińska D., *Wokół sylwetki pedagoga zdolności* [w:] *Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych*, red. M. Jabłonowska, Warszawa 2013, s. 94–102.
- Borzym I., *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty osiągnięć szkolnych*, Warszawa 1979.
- Chrzanowska I., *Uczeń zdolny – uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? Uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – uczniem zdolnym?*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 34, s. 123–134.
- Czaja-Chudyba I., *Odkrywanie zdolności dziecka. Koncepcja wielorakich inteligencji w praktyce przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Kraków 2005.
- Dąbrowski K., *Dezintegracja pozytywna*, Warszawa 1979.
- Dyrda B., *Specyfika i przyczyny syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych uczniów w świetle literatury psychologicznej i pedagogicznej*, „Chowanna” 1999, nr 1–2, s. 24–40.
- Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998.
- Giza T., *Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów w szkole*, Kielce 2006.
- Gwiazdowska-Stańczak S., Sękowski A.E., *Rodzina uczniów zdolnych*, Warszawa 2018.
- Hüther G., Hauser U., *Wszystkie dzieci są zdolne. Jak marnujemy wrodzone talenty*, przeł. A. Lipiński, Słupsk 2014.
- Kamińska A., *Matura na 100%. Doświadczenia edukacyjne uczniów zdolnych w polskiej szkole publicznej*, Kraków 2021.
- Krztoń W., *XXI wiek – wiekiem społeczeństwa informacyjnego*, „Modern Management Review” 2015, nr 22/3, s. 101–115.
- Ledzińska M., *Przetwarzanie informacji przez uczniów o zróżnicowanym poziomie zdolności a ich postępy w szkole*, Warszawa 1996.
- Lewowicki T., *Kształcenie uczniów zdolnych*, Warszawa 1980.
- Limont W., „*Stań na ramionach gigantów*”, czyli uczeń zdolny jako problem wychowawczy, „Psychologia Wychowawcza” 2013, nr 3, s. 125–138.
- Limont W., *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować*, Sopot 2005.
- Łubianka B., Sękowski A.E., *Świat wartości uczniów zdolnych*, Lublin 2016.
- Nakoneczna D., *W poszukiwaniu koncepcji kształcenia zdolnych: 15-lecie Towarzystwa Szkół Twórczych 1983–1998*, Warszawa 1998.
- Okoń W., *Zarys dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1981.
- Painter F., *Kim są wybitni? Charakterystyka, identyfikacja, kształcenie*, przeł. E. Kazuk, Warszawa 1993.
- Partyka M., *Zdolni, utalentowani, twórcy. Poradnik dla pedagogów, psychologów, nauczycieli i rodziców*, Warszawa 1999.
- Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, red. A.E. Sękowski, Warszawa 2013.
- Pufal-Struzik I., *Opieka nad dzieckiem zdolnym w rodzinie – diagnoza i wsparcie* [w:] *Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych*, red. M. Jabłonowska, Warszawa 2013, s. 59–71.
- Tyszkowa M., *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, Warszawa 1990.

The Psychological and Pedagogical Knowledge on the Subject of the Gifted Student on the Basis of the Polish Teacher's Work

Abstract

The article describes the many-sided attempt to analyze the issue of abilities and the term 'gifted student'. The knowledge of psychology and pedagogy as well as anthropocentric, didactical approach is taken into account. In connection to that the gifted student and his efforts are considered subjectively. The purpose of the article is to draw attention to the social sciences which are useful in the Polish teacher's work in each stage of education.

Keywords: abilities, gifted students

Monika Gryboś, magister filologii polskiej, studentka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego w dyscyplinie językoznawstwo, autorka publikacji z zakresu lingwodydaktyki, prelegentka na konferencjach naukowych i naukowo-metodycznych, nauczyciel języka polskiego z doświadczeniem pracy w szkole podstawowej, technikum i liceum, egzaminator egzaminu ósmoklasisty i egzaminu maturalnego z języka polskiego, certyfikowany tutor, terapeuta pedagogiczny. Laureatka wyróżnienia „Innowacyjny nauczyciel”, przyznanego przez Prezydenta Miasta Legionowo (2022). Zainteresowania badawcze: kompetencja tekstotwórcza, praca z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w szczególności z uczniem zdolnym.